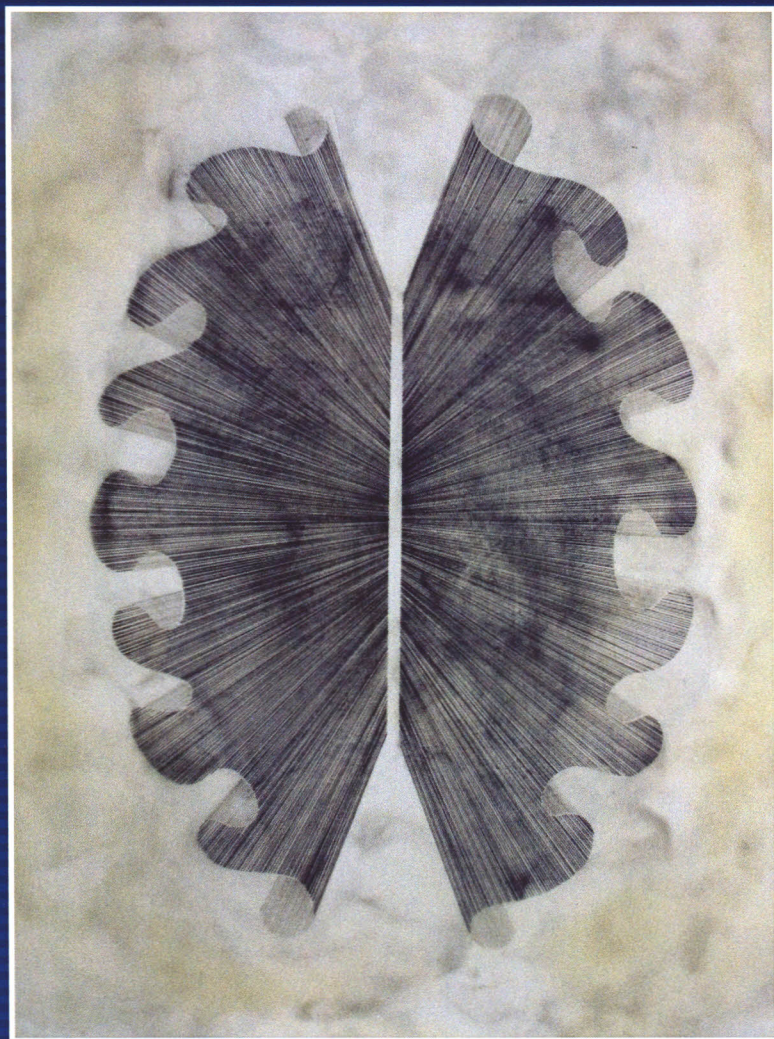

KELETKUTATÁS

A Kőrösi Csoma Társaság folyóirata • 2013. ősz

KELETKUTATÁS

A Kőrösi Csoma Társaság folyóirata

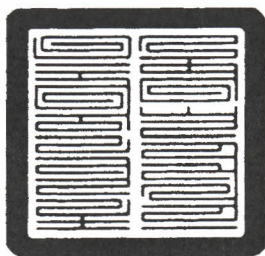
2013. ősz

Szerkeszti

DÁVID GÉZA ÉS FODOR PÁL

BIRTALAN ÁGNES, IVÁNYI TAMÁS ÉS SUDÁR BALÁZS

közreműködésével

BUDAPEST

Tartalom

TANULMÁNYOK

<i>Zsidai Zsuzsanna</i> : Turkok az arab forrásokban – problémafelvetés egy népnév értelmezése kapcsán	5
<i>Göncöl Csaba</i> : Hangjelölés a <i>Codex Cumanicus</i> vallási szövegeiben. A /š/ és /ŋ/ hangok írásmódja	19
<i>Eördögh Balázs</i> : Kaygusz Abdal és a <i>waḥdat al-wujūd</i> . Ibn al- 'Arabī hatása egy anatóliai török vándordervisre	31
<i>Haboub-Sandil Krisztina</i> : A pogány kori arabság szemléletmódja – háborúk az életben maradásért.....	51
<i>Oroszi Gyöngyi</i> : <i>Az Ezeregyéjszaka</i> és a tündérmesék világa: a hős alak- jának vizsgálata a tündérmese szerkezeti felépítésének szempontjából..	63
<i>Emre Saral</i> : Törökország és a Balkán Paktum szerepe a magyar követi jelentések tükrében (1931–1935).....	85
<i>Kelényi Béla</i> : A Körforgás átforgatása. A világ képe a 20. századi és a kortárs tibeti művészetben	97

MISCELLANEA

<i>Csorba György</i> : „Köszöntse Vámbéryt, ha ott van”. Vámbéry Ármin, az 1848–1849-es események és a negyvennyolcas emigráció.....	119
<i>Mukusheva Raushangul</i> : A kazak szokásjog irodalmi megjelenése	131

KISEBB TÖRTÉNETI ADATOK

<i>Sudár Balázs</i> : A levágott fej regéje. Török vallási történet magyar népmesei párhuzamokkal.....	141
---	-----

SZEMLE

KÖNYVEK

Arbanász Ildikó–Ayan Dursun–Csorba György–Hermann Róbert– Hóvári János: Magyar honvédtábornokok oszmán szolgálatban. Guyon Richárd és Kmety György – Hursid pasa és Iszmail pasa (<i>Tasnádi András</i>).....	153
--	-----

KRÓNIKA

In memoriam Fehérvári Géza (1926–2012) (<i>Fodor Sándor</i>)	157
Emléktábla-avatás Káldy-Nagy Gyula tiszteletére (2013. október 14.) (<i>Dávid Géza</i>).....	161

KONFERENCIÁK

Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés (Budapest, 2013. április 17–18.) (<i>Klima László</i>)	164
---	-----

Contents

STUDIES

<i>Zsuzsanna Zsidai</i> : Turks in the Arabic sources – remarks on the interpretation of the ethnonym “Turk”	5
<i>Csaba Göncöl</i> : Phonemic symbols in the <i>Codex Cumanicus</i> . The graphemes used for /š/ and /ŋ/	19
<i>Balázs Eördögh</i> : Kaygusuz Abdal and <i>waḥdat al-wujūd</i> . Ibn al-‘Arabī’s impact on an Anatolian Turkish wandering dervish	31
<i>Krisztina Haboub-Sandil</i> : The outlook of pagan Arabs upon life	51
<i>Gyöngyi Oroszi</i> : <i>The Thousand and One Nights</i> and the world of fairy-tales: The examination of the role of the hero’s character in connection with the structure of fairy-tales	63
<i>Emre Saral</i> : Turkey and the Balkan Pact on the Hungarian embassy reports (1931–1935).....	85
<i>Béla Kelényi</i> : Roll over of the cyclic existence: The view of the world in the 20th century and contemporary Tibetan art.....	97

MISCELLANEA

<i>György Csorba</i> : “My greetings to Vámbéry if he is there.” Ármin Vámbéry, the events of 1848–1849 and the refugees of 1848.....	119
<i>Raushangul Mukusheva</i> : The literary appearance of Kazak customary law	131

MINOR HISTORICAL DATA

<i>Balázs Sudár</i> : The tale of the cut-off head. A Turkish religious story with parallels in Hungarian folk-tales.....	141
---	-----

REVIEW

BOOKS

Arbanász Ildikó–Ayan Dursun–Csorba György–Hermann Róbert–Hóvári János: Magyar honvédtábornokok oszmán szolgálatban. Guyon Richárd és Kmety György – Hursid pasa és Iszmail pasa (<i>András Tasnádi</i>).....	153
--	-----

CHRONICLE

In memoriam Géza Fehérvári (1926–2012) (<i>Sándor Fodor</i>)	157
The unveiling ceremony of Gyula Káldy-Nagy’s commemorative plaque, 14 October 2013	161

CONGRESSES

Early Hungarian history. Science and historical reenactment, 17–18 April, 2013 (<i>László Klima</i>)	164
--	-----

TANULMÁNYOK

Zsidai Zsuzsanna

Turkok az arab forrásokban – problémafelvetés egy népnév értelmezése kapcsán*

„Ha ugyanis a lovak szájába zablát teszünk, hogy engedelmeskedjenek, akkor egész testüket irányíthatjuk. Lám, a hajókat is, bármilyen nagyok, bármilyen erős szelek hajtják is őket, a kis kormány oda irányítja, ahova a kormányos akarja. Ugyanígy parányi testrészt a nyelv is, mégis nagy dolgokat vallhat magáénak. Nézd, milyen kicsi a tűz, és milyen nagy erdőt felgyújt!”
(Jakab levele, 3. 3–5.)

A korai magyar történelem sztyepppei hátterét kutatók számára mindig aktuális kérdés a különböző népnevek népekkel történő azonosítása. Az alábbiakban arra szeretnék rámutatni, hogy milyen értelmezési problémákkal, illetve lehetőségekkel szembesülünk a *turk* népnév fordítása kapcsán. Az arab nyelvű földrajzi irodalom jelentőségét a korai magyar történelem szempontjából az adja, hogy jelen tudásunk szerint a magyar népnév legkorábbi említése Ibn Rustának a 10. század elején keletkezett munkájában *madjghariyya* alakban¹ olvasható,² mégpedig a *turkok* népei között.³ A „turk probléma” kifejtése előtt azonban szükséges egy általános és rövid kutatástörténeti helyzetképet felvázolni, mert annak jellemzői befolyásolják az értelmezési problémákat és lehetőségeket.

A magyarok régmúltjával kapcsolatba hozható arab nyelvű kútfők használatát az arab nyelvet nem ismerők számára két tényező nehezíti. Az egyik a

* A tanulmány az MTA BTK MÖT 28.317/2012. számú programjának támogatásával készült.

¹ A *m. dj. gh. r. yy.a* alak vokalizálásával kapcsolatban Czeglédy Károly és Ormos István helyesen mutatott rá arra, hogy a szó olvasata *madjghariyya*. Bővebben ld. Ormos István, A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei. *Hadtörténelmi Közlemények* 118 (2006) 733–781, különösen 737–744; Uő, Kiégszítések „A magyar őstörténet arab forrásainak újabb irodalma. Kmoskó Mihály, Hansgerd Göckenjan és Zimonyi István művei” című írásomhoz. *Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009) 1129–1157, különösen 1140–1144. A magyar népnév említéseiről ld. még: Czeglédy Károly, A magyar népnév legrégebb előfordulásai a forrásokban. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1985, 62; Tadeusz Lewiczky, Les noms des Hongrois et de la Hongrie chez les médiévaux géographes Arabes et Persians. *Folia Orientalia* 19 (1978) 35.

² Érdemes megjegyezni, hogy itt népnévként szerepel; de ezt a névszót „Muagerisz” formában már a 6. század elejéről említi Malalasz és Theophanész krónikája. Az ezekben szereplő Muagerisz kutrigur-hun király és a magyar népnév kapcsolatát Moravcsik Gyula mutatta ki. Moravcsik Gyula, Muagerisz király. In: *Magyar Nyelv* 23 (1927) 258–271.

³ Ibn Rosteh, *Kitáb al-a'lák an-nařisa*. Ed. by M. J. de Goeje. *Bibliotheca Geographorum Arabicorum* VII. Lugduni Batavorum, 1892, 142.

földrajzi irodalomhoz köthető. Ennek jó része magyarul már megjelent nyomtatásban az 1931-ben elhunyt Kmoskó Mihály hagyatékából,⁴ de az erre épülő újabb publikációk⁵ olyan komoly és alapos kritikát kaptak arab filológus szakember tollából, ami miatt az olvasók (főként a történészek) joggal bizonytalanodhatnak el egy-egy idézet használhatóságát illetően. A másik tényező az arab források műfajait érinti. Az arab *földrajzi* irodalom mellett ugyanis jelentős a *történeti* irodalom is, ám ez néhány kivételtől eltekintve gyakorlatilag ismeretlen a korai magyar *történeti* kutatás számára. Tulajdonképpen a történeti irodalmat tekintve ma is ott tartunk, ahol Kmoskó Mihály halálakor – leszámítva Czeglédy Károly e témát érintő publikációit, valamint Elter István újabb fordítását Ibn Ḥayyāntól.⁶ A Kmoskó-hagyaték⁷ ugyanis nemcsak az arab, perzsa és szír nyelvű földrajzi, hanem a történeti forrásokra is kiterjed: Kmoskó Mihály elkezdte azokat az eseményeket összegyűjteni, amelyek esetleg érinthetik a magyarok vándorlását.⁸ Az arab történeti irodalom idevonatkozó részeiről azóta sem készült összefoglalás, így messze vagyunk még az arab nyelvű források korai magyar történelmet érintő modern szakirodalmi és filológiai igényességű közzétételétől. Egyáltalán, hogyan is kapcsolódnak az arab kútfők a magyar vándorláshoz? Miért is idéztük Ibn Rusta leírását a turkokról?

A fentebb felvetett kérdésekre a választ kezdjük azzal, hogy a tudomány már régóta felismerte: az arabul írt kútfők gyakran jegyzik a turkokat, még-hozzá különböző népeket jelölve, de a kifejezést nem használják következetesen,⁹ és számunkra már nem egyértelmű, hogy melyik népre, népcsoportra gondolt az adott szerző, amikor munkáját papírra vetette. A kérdést mind a nemzetközi, mind a hazai tudományban tárgyalták;¹⁰ jellemző, hogy a kutatók több-

⁴ Kmoskó Mihály, *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom*, I/1–3. Szerk. Zimonyi István. Budapest, 1997–2007.

⁵ Zimonyi István, *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Budapest, 2005. A Djayhānī hagyományról ld. még: Kmoskó Mihály, *Djayhānī Kitāb al-masālik c. művének nyomozása*. MTA Kézirattár, Történelem N. 4r242/I–IV, IV, fol. 80–150; Czeglédy Károly, A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. In: Uő, *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1985, 36–41.

⁶ Czeglédy, *i. m.*; Uő, *Magna Hungaria. Századok* 77 (1943) 277–306; Uő, Új arab forrás a magyarok 942. évi spanyolországi kalandozásáról. *Magyar Nyelv* 75 (1979) 273–282; Elter István, *Ibn Ḥayyān a kalandozó magyarokról*. Szeged, 2009.

⁷ Bővebben ld. Czeglédy Károly, *Monographs on Syriac and Muhammadan Sources in the Literary Remains of M. Kmoskó. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 4 (1954) 19–91.

⁸ MTA Kézirattár, Történelem N. 4r242/I–IV. II, fol. 19–22.

⁹ Richard N. Frye–Aydin M. Sayili, *Turks in the Middle East before the Saljuqs*. In: *Journal of the American Oriental Society* 63/3 (1943) 195.

¹⁰ A teljesség igénye nélkül a kérdéstről ld. Joseph Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840–940)*. Leipzig, 1903, 46; H. A. R. Gibb, *The Arab Conquest in Central Asia*. London, 1923, 9–10; C. E. Bosworth, *The Turks in the Islamic Lands up to the*

sége elsősorban az arab földrajzi irodalom alapján vizsgálta, ami a fent említett körülmények tükrében érthető. Mindazonáltal a magyar kutatásból is tudunk példát hozni a történeti források használatára: Czeglédy Károly elemezte az al-Mas'ūdī (megh. 953) által leírt, valószínűleg magyarokhoz köthető, *W.l.n.d.r* nevű bizánci határváros elleni 934-ben a besenyőkkel szövetségben történő támadást,¹¹ amely a magyarok (a forrásban turkok) haditaktikájára is értékes forrás.¹² Egy másik turk néppel foglalkozott Maróth Miklós, aki a földrajzi mellett a történeti irodalom bevonásával a *khaladj* turkok kilétét vizsgálta az al-Balkhī hagyományból kiindulva. Arra a következtetésre jutott, hogy al-Kh̄wārizmī állítása, miszerint a *khaladj* nevű csoport a heftaliták maradéka, helytálló, amennyiben igaz, hogy a heftaliták is turkok. A források tanúsága szerint a *khaladj*ok nomád életmódot folytattak, és az al-Dāwar és Ghazna közötti sztyeppén éltek.¹³ Ezek azonban csak kiragadott példák a különböző turk népekre vonatkozó elnevezések problémaköréből, s meg kell jegyeznünk: máig nem született olyan összefoglaló, a különböző arab forrásokat elemző munka, amely megnyugtatóan tisztázná – már ha egyáltalán lehetséges – azt, hogy az arab kútfők mikor mely népre vagy népcsoportra használhatták a turk jelölőt. Jelen tanulmányban csak egyes arab írókhoz kötődő értelmezési lehetőségeket vetek fel, ezeket mintegy kiindulópontként szánva a téma későbbi kutatásához.

Az arab nyelvű feljegyzések azért is fontosak a sztyeppetörténet vizsgálatához, mert az arabok az iszlám hódítás során a 7. század közepétől egyre gyakrabban kerültek érintkezésbe a különböző sztyepei népekkel katonai vagy kereskedelmi kapcsolat formájában. Irak területéről kiindulva több hullámban hódították meg Közép-Ázsiát, és 751-ben döntő győzelmet arattak a kínaiak felett a Talasz folyó mellett, így Transzoxánia területét is az Abbászida kalifához csatolták.¹⁴ Az arabok és a közép-ázsiai népek érintkezésének lenyomatai nemcsak a tárgyi hagyatékban, hanem az arab történeti és földrajzi irodalomban

Mid-11th Century. In: *The Turks in the Early Islamic World*. Aldershot, 2007, 196–205; Vásáry István, *A régi Belső-Ázsia története*. Szeged, 1993, 151–152; Tadeusz Lewiczki, The Oldest Mentions of the Turks in Arabic Literature. In: *The Turks in the Early Islamic World*. 117–119; Denis Sinor, The Establishment and Dissolution of the Türk Empire. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge, 2008, 285–315; J. Harmatta–M. Maróth, Zur Geschichte der arabisch-türkischen Beziehungen am Anfang des VIII. Jahrhunderts. In: *From Alexander the Great to Kül Tegin. Studies in Bactrian, Pahlavi, Sanskrit, Arabic, Aramaic, Armenian, Chinese, Türk, Greek and Latin Sources for the History of Pre-Islamic Central Asia*. Ed. by J. Harmatta. Budapest, 1990, 139–144.

¹¹ al-Mas'ūdī, *Murūdj al-dhahab wa-m'ādin al-djawhar*. I. Bayrūt. (é. n.), 201–202. Magyar fordítása: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1995, 52–56.

¹² Czeglédy Károly, A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. In: *Uő, Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1985, 46–47.

¹³ Maróth Miklós, Die Xalag in den arabischen Quellen. *Acta Antiqua Hungariae* 28 (1980) 269–272, főleg 271–272.

¹⁴ A hódításokról bővebben ld. Gibb, *i. m.*

is megtalálhatók. Vizsgálatomat most kizárólag az arabul írott kútfőkre alapozom, fenntartva azt, amit már Czeglédy Károly is hangsúlyozott: az arab mellett a török, a kínai, az ujgur és az iráni források összevetése is nagyon fontos ahhoz, hogy átfogóbb képet alkothassunk a korszak történetéről.¹⁵

A turk név említése kapcsán elsőként az arab földrajzírókat tekintjük át, mivel általában az ő munkáikat használjuk, ha a korai magyar történelem kutatásáról van szó. Kiindulásképpen Ibn Rusta szövegét idézem, aki a következőt írja: „A magyar (madjghariyya) egy nép a turkok közül” (wal-madjghariyya djinsun min al-turk)¹⁶ Ez a mondatot általában „A magyarok a turkok egyik fajtája” formában fordítják,¹⁷ de talán szerencsésebb lenne a ’nép’ vagy ’népcsoport’ szóval visszaadni a szó aktuális jelentését, mert az jobban illeszkedik a szövegkörnyezetbe. A *djins* szó valóban jelöl fajtát, de ha tágabb vagy átvitt értelemben vesszük a középkori arab szótárban előforduló jelentését (minden dolognak a félelme, fajtája [*al-darb*], úgy, mint az embereké [*al-nās*], madaraké stb.),¹⁸ akkor az egy „fajtahoz” tartozó emberi közösségként is felfoghatjuk és népcsoportként is fordíthatjuk. Emellett szól az is, hogy a klasszikus arab nyelv modern szótára megengedi a *djins* szó valamilyen eredetközösségre utaló (’Nation’) jelentését.¹⁹ Látható, hogy a két fordítás között lényegi, tartalmi különbség nincs; ám az is egyértelmű, hogy ez az árnyalatbeli eltérés teljesen indokolt az adott szövegösszefüggésben; kiváltképp, mert ugyanez a szó más forrásokban is egyértelműen inkább népekre vonatkozhatott, mint „fajtákra”.²⁰ Természetesen ez nem jelenti azt, hogy minden esetben így kellene visszaadni a szó jelentését. E példából kitetszik, milyen filológiai problémákkal szembesül a fordító egy-egy szó átültetése és értelmezése kapcsán. A fentiekből kiindulva érdemes elgondolkodnunk azon, hogy a turk népek története szempontjából olyan kulcsfontosságú kifejezéseket, mint nép/fajta/népcsoport/törzs vagy király/kagán/vezér hogyan ültetünk át magyar nyelvre, hiszen a korszakkal foglalkozó történeteszek ezeket veszik alapul.

Ibn Rusta munkájában fennmaradt egy érdekes részlet Hārūn ibn Yaḥyātól is, aki hadifogolyként élt Konstantinápolyban; a Bizánci Birodalomról és a vele szomszédos népekről szóló írása a 9. század második felében keletkezhetett.

¹⁵ Czeglédy Károly, A török népek és nyelvek tagolódásának kérdéséhez. In: Uő, *Magyar őstörténeti tanulmányok*, Budapest, 1985, 306–311.

¹⁶ Ibn Rosteh, *i. m.*, 142.

¹⁷ *A honfoglalás korának írott forrásai*. 32.

¹⁸ Ld. E. W. Lane, *An Arabic-English Lexicon Derived from the Best and the Most Copious Eastern Sources*. London, 1863. Reprint: Cambridge, 1984, I, 470; Ibn Manẓūr, *Lisān al-‘Arab*. II. Ed. by Muḥammad ‘Abd al-Waḥhāb, Muḥammad as-Šādiq al-‘Ubaydī. Bayrūt, (é. n.), 383.

¹⁹ Hans Wehr, *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*. 4. Auflage. Unter Mitwirkung von Lorenz Kropfitsch. Wiesbaden, 1998, 207.

²⁰ A *djins* szó más forrásokban is egyértelműen különböző népeket jelöl. Ld. például: al-Mas‘ūdī, *i. m.*, 204.

Hārūn ibn Yaḥyā a bizánci császár testőrségében említ turkokat. Joseph Marquart úgy véli, hogy itt elsősorban a Ferghāna vidékén élő turkokra (Φαργάνοι) kell gondolni a VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár által szerkesztett *De administrando imperio* (DAI) alapján, ugyanakkor szintén a DAI-ra hivatkozva hoz egy másik példát, ahol a turkok (τοῦρκοι) kifejezés a ferghānai turkok (Φαργάνοι) és a kazárok mellett zsoldosokat jelöl, ami biztosan a magyarokra vonatkozik.²¹ Vele szemben Kmoskó Mihály nyomán Zimonyi István nem tartotta meggyőzőnek Marquart érvelését, és úgy vélte, hogy „a Konstantinápolyban fogoly szerző nyilvánvalóan a bizánci szóhasználatot követte, és a turk kifejezést a magyarokra alkalmazta.”²² Később Zimonyi is körültekintőbben fogalmazott: „Marquart szerint transoxaniai törökök; lehet azonban, hogy e türkök alatt magyarok értendők.”²³ Marquart megközelítését tartom inkább elfogadhatónak, mivel a kifejezést egy tágabb összefüggésben vizsgálta és párhuzamba állította a DAI más helyeivel. Mindamellett be kell látnunk, hogy ma már nehéz lenne minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy Hārūn ibn Yaḥyā melyik „turk” népet látta Konstantinápolyban. E szövegrészlettel kapcsolatban egy kisebb fordítási hibára is fel kell hívnom a figyelmet. Szembetűnik az a furcsaság, hogy a kapu leírását egy folyosó követi: „Ami a Tenger kapuját illeti, [onnan] egy folyosóba [sic!] lépsz” – és itt lenne a testőrség. Azonnal érezzük, hogy valami nem jó a szövegben, s valóban: az arab eredeti alapján helyesebb lenne az *előtér* szó használata. A. Vasiliev is ekként fordította (*vestibule* – a latin *vestibulum* szóból),²⁴ hiszen az eredeti arab szó (*dihlīz*) is ezt jelenti.²⁵ Ha mégis a ’folyosó’ szót fogadjuk el, helyesebb lenne a mondat így: „Ami a Tenger kapuját illeti, [onnan] egy folyosóra lépsz”.

Azon arab nyelvű földrajzi források jó része, amelyet a kutatás nagyobb határozottsággal vonatkoztat a magyarokra, így többek közt Ibn Rusta (10. század eleje) valamint al-Bakrī (11. század), Marwazī (11. század második fele–12. század eleje) vagy a perzsa nyelvű Gardīzī (11. század közepe) és a Hudūd al-‘Ālam (10. század vége) az al-Djayhānī hagyományra megy vissza.²⁶ Ennek esetében azonban nincs megnyugtató támpont a forrás szerzőjének pontos kilétéről és a szöveg keletkezésének időpontjáról – esete hasonló a magyar „Ösgestához”²⁷ –, de ha elfogadjuk Czeglédy Károly véleményét, akkor a 9.

²¹ Marquart, *i. m.*, 227.

²² *A honfoglalás korának írott forrásai*. 28/32. jegyzet.

²³ Kmoskó, *i. m.*, I/1, 185. 738. jegyzet.

²⁴ A. Vasiliev, Harun-ibn-Yahya and his Description of Constantinople. *Seminarium Kondakovianum* 5 (1932) 155–156.

²⁵ Ibn Manzūr, *Lisān al-'Arab*. Bayrūt, IV., 429. A *dihlīz* perzsa eredtű arab szó, és azt a helységet jelöli, ami a kapu és a ház között található. A Hans Wehr-féle szótárban is szerepel az ’előcsarnok’, ’előtér’ és a ’folyosó’ jelentés (Vorraum, Vestibül, Korridor). Lásd: Wehr, *i. m.* 409.

²⁶ Ld. az 5. jegyzetet.

²⁷ Az önállóan fenn nem maradt 11. századi „Ösgesta” létére 13–14. századi krónikáink uta-

század második felében készülhetett a munka.²⁸ Ugyanakkor Ch. Pellat nézete szerint az is lehetséges, hogy az elveszett mű egy családi vállalkozás lett volna, és az al-Djayhānī család több tagja is dolgozhatott rajta a 10. század első felében.²⁹ Ez azonban nehezen elképzelhető, amennyiben feltételezzük, hogy Ibn Rusta használta al-Djayhānī leírását a magyarokra vonatkozó passzusnál. Az al-Djayhānī hagyomány fontos része az arab földrajzi irodalomnak, de sajnos valószínűleg már nem fogjuk tudni teljes bizonyossággal meghatározni, mikor keletkezett – hacsak egy számottevően új forrás elő nem kerül. Kellő körültekintéssel azonban ettől a szöveghagyománytól eltekintve is tudjuk a földrajzi forrásokat használni. Jelen esetben arra, hogy néhány példa segítségével szemléltessük különböző turk népek neveinek és szállásterületeinek előfordulásait. Ezen túlmenően olykor történeti eseményekre való utalásokkal is találkozhatunk a geográfiai irodalomban, melyek úgyszintén segítségünkre lehetnek egy-egy téma kutatásában.

A földrajzi forrásokban a „turk kérdés” szempontjából alapvetően két fontos dolgot vizsgálhatunk. Az egyik a turk népek fogalma: mely népcsoportokat vagy közösségeket sorolja egy adott szerző a turkok közé. A második, nem kevésbé lényeges szempont az, hogy ezek a népek hol éltek. A teljesség igénye nélkül lássunk alább néhány példát. Az első a 9. század végéről, illetve a 10. század elejéről való: Ibn Khordādhbah (megh. 911) és Ibn al-Fakīh al-Hamadhānī is (10. század) a Zāminból Ferghānába vivő út leírásánál említenek például turkokat a következő megnevezésekkel: az *al-toghuzghuz*, *al-kaymāk*, *al-ghuzz*, *al-dj.f.r*, *al-badjānak*, *al-turkash*, *a.dhk.sh*, *kh.ifdjākh*, *khirkhīz*, *al-kharlukh*, *al-khaladj*. Megemlíti azt is, hogy a turkoknak tizenhat városa van.³⁰ Al-Mas‘ūdī nemcsak a földrajzi, hanem a történeti munkájában is említ turkokat, mégpedig két helyütt: Közép-Ázsiában és a Kaukázus környékén.³¹ Al-Marwazī (12. század eleje) a turkokról szóló fejezetében a következő népeket sorolja fel: *al-toghuzghuz*, *al-kūn*, *kh.rkhīz*, *kh.ar.l.khiyya*, *kīmāk*, *al-badjnākiyya*, *al-khazar*, *b.r.dās*, *al-m.dj.gh.r.yya*, *al-ṣakālība*.³² Láthatjuk tehát, hogy a „turk” népek között nemcsak közép-ázsiai, hanem kelet-európai népek említésével is találkozhatunk az

lásaiból lehet következtetni. Tájékoztató irodalom gyanánt ld. Kristó Gyula, *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest, 2002, 133–146.

²⁸ Czeglédy Károly, *Magna Hungaria. Századok 77* (1943) 292–293.

²⁹ Bővebben ld. Ch. Pellat, al-Djayhānī. In: *The Encyclopaedia of Islam. XII. Supplement*. Ed. by P. J. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs. Leiden, 2004, 265–266.

³⁰ Ibn Khordādhbeh, *Kitāb al-masālik wa’l-mamālik. Bibliotheca Geographorum Arabicorum*. VI. Ed. by M. J. de Goeje, Lugduni Batavorum, 1889, 31; Ibn al-Fakīh al-Hamadhānī, *Kitāb al-boldān. Bibliotheca Geographorum. Arabicorum* V. Ed. by M. J. de Goeje, Lugduni Batavorum, 1885, 329.

³¹ al-Mas‘ūdī, *i. m.*, I, 131, 176–181.

³² V. Minorsky, *Sharaf al-zamān Ṭāhor Marwazī on China, the Turks and India*. London, 1942, 17–26. (Arab.)

arab földrajzi munkákban.³³ A geográfiai irodalomból érdemes még idéznünk az al-Balkhī-hagyományt, amely 921 előtt keletkezett és al-Iṣṭakhrī (10. század első fele) és Ibn Hawqal (10. század második fele) szövegeinek alapját is adja. Ez azért jelentős, mert itt találjuk a *basdji*rtokról szóló említéseket.³⁴ A kutatás úgy tartja, hogy al-Balkhī (megh. 934) a magyarokat nevezi baskíroknak, és két országról tud: az egyik nagyjából a mai baskír területen, a másik pedig a Fekete-tenger mellett lehetett. Czeglédy Károly ebből arra következtet, hogy műve 889 és a honfoglalás közti időben keletkezett. Kérdés, hogy a szövegben a baskírok valóban azonosak-e a magyarokkal? Sajnos azt sem tudjuk bizonyítani, hogy a magyarok baskír elnevezése al-Balkhī-tól származik-e vagy esetleg már ő is átvette valakitől. Czeglédy azt is felvetette, hogy al-Balkhī tudott a két nép összetartozásáról.³⁵ Mint látjuk, a baskír–magyar azonosság kérdése további vizsgálatra szorul. E helyütt nem szabad megfeledkeznünk Ibn Faḍlān útleírásáról, amelyben szintén értékes adatokat találunk a turk népekről, különösen a volgai bolgárokról és a baskírokról.³⁶

A keleti földrajzi írók között érdemes megemlíteni a török származású lexikográfus, Maḥmūd b. al-Ḥusayn b. Muḥammad al-Kāshgharī nevét is. Al-Kāshgharī arab–török szótára, a *Dīwān lughāt al-turk* (a továbbiakban *Dīwān*), amely a 11. század második felében készült, több szempontból is fontos forrás lehet számunkra. Nemcsak azért, mert szótára az első ilyen jellegű munka, és mert a nála fennmaradt térkép egyike a legrégebbi világtérképeknek; hanem azért is, mert a különböző török törzsekről részletes leírást ad. Megfigyeléseit azért is érdemes számba venni, mert személyesen járta be a turk törzsek lakóhelyeit, így tapasztalatai alapján lejegyzett információi etnográfiai szempontból értékes adalékokkal szolgálnak. Szerinte a turkok húsz nagyobb törzsből állnak, ezek nyugatról keletre haladva a következők: BAJANAK – *bācānāk*, QIFJ'AQ – *qifcāq*, 'UTUZ – *oγuz*, YAM'K – *yemāk*, BAŠTIR'T – *bašyirt*, YAS'MIL – *basmil*, QA'Y – *qāy*, YABA'QUV – *yabāqu*, TATA'R – *tatār*, QIR'QIZ – *qirqiz*, JIKIL – *čigil*, TUXSY – *tuxsi*, YAḠM – *yayma*, 'TRA'Q – *oγrāq*, JARUQ – *čaruq*, JUMUL – *čömül*, 'UY'TUR – *uyγur*, TANKUT – *taγut*, XITA'Y – *xitāy*, TWFA'J – *tawγāč*. Említi, hogy ezek további kisebb ágakra bonthatók, amelyekből olyan sok van, hogy nem lehet számon tartani őket. A turk törzsek közül az oguzok jelentőségét emeli ki, akik 22 törzsből – köztük

³³ Minorsky, *i. m.*, 92.

³⁴ al-Istakhrī, *Viae Regnorum. Bibliotheca Geographorum Arabicorum*. I. Ed. by M. J. de Goeje, Lugduni Batavorum, 1927, 225.

³⁵ A szóalokról és a baskír kérdésről bővebben ld. Czeglédy Károly, *Magna Hungaria. Századok 77 (1943) 277–306*.

³⁶ V. Z. Togan, *Ibn Faḍlān's Reisebericht*. Leipzig, 1939. Magyar fordítását kommentárokkal ld. Simon Róbert fordításában és kommentárjával: Ibn Faḍlān, *Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*. Budapest, 2007.

szintén a besenyők – állnak.³⁷ Munkáját mindenképpen érdemes lenne szem előtt tartani a korai magyarság és a sztyeppe múltjának kutatása során.

A fentiekből jól látszik, hogy az arab nyelvű, illetve keleti muszlim földrajzi irodalom gazdag nyersanyagot nyújt a korai magyar történelem és a sztyepetörténet számára, és hasznos lenne még újragondolni a forrásokban előforduló különböző népeket, folyókat és helységneveket jelölő szavak értelmezését. Ehhez nyújthatnak segítséget a történeti források is, amelyek egy része ugyan megtalálható magyar vagy különböző idegen nyelvű fordítás formájában, mégis ritkábban idézi őket a magyar őstörténet-kutatás, mint a fent taglalt geográfiai irodalmat. Harmatta János és Maróth Miklós 1990-ben publikált egy módszertanilag igen figyelemreméltó cikket a 8. század eleji arab–türk kapcsolatokról. Az arab és perzsa történeti forrásokat bevonva az körvonalazódik, hogy az al-Ṭabarī történetírónál (megh. 923) három különböző, de időben egymáshoz közel álló eseménynél szereplő türk jelölő valószínűleg három különböző népcsoportot vagy törzsszövetséget takar: a 701-ben Kishsh szomszédságában élő turkok nyugati türkök; a 707-ben Ḳutayba ibn Muslim ellen küzdő turkok keleti türkök; míg a 711-ben arabok által ostromlott Szamarkand segítségére siető turkok a szomszédságban élő, *Shāsh* és *Ferghāna* vidékéről érkező nyugati türkök lehetnek.³⁸ E három kiragadott példa jól mutatja, hogy mennyire kérdéses a „türk” kifejezés mögött megbúvó nép kiléte.

Érdekes röviden áttekinteni azt is, milyen nézetek születtek erről a kérdésről. C. E. Bosworth úgy véli, hogy a Transzoxániában élő turknak nevezett csoport zsoldos katonákból állhatott, akiket Szogdia iráni hercegei alkalmaztak, és ez mintegy előfutáraként is szolgálna annak a szerepnek, amelyet később a török elemek az Abbászida kalifátus életében játszottak. A források ugyanakkor gyakran jelölnek különböző csoportokat azokkal a városokkal, ahonnan azok érkeztek, mint például *Ferghāna* népe esetében. Ez főként a kalifai hadsereg sztyeppe eredetű türk egységeire lehetett jellemző, fenntartva azt, hogy ha *Ferghāna* népéről beszél egy adat, akkor lehetséges, hogy nemcsak turkokról, hanem iráni eredetű népekről is szó van. C. E. Bosworth azt is kiemeli, hogy vigyázni kell, hiszen egyes nagyobb városok, például Khoraszán neve a forrásokban egy nagyobb régióra vonatkozott: ha al-Djāhiz a khoraszáni turkokról ír, akkor Transzoxánia keleti részét érti rajta, illetve olyan „kisebb” régiót, mint *Ferghāna*.³⁹ Frye és Sayili ugyanakkor úgy véli, hogy azok a turkok, akik a 7–8. században Transzoxániában az iszlám hódítása ellen küzdöttek, nem a külső sztyeppe területéről érkező nomádok voltak, hanem helyi, Transzoxániában

³⁷ Maḥmūd al-Ḳāṣḡarī, *Compendium of the Turkic Dialects. (Dīwān Luḡāt at-Turk)*. Ed & translated by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly. Part 1. Harvard, 1982, 82–84, 101–102.

³⁸ Harmatta–Maróth, *i. m.*

³⁹ Bosworth, *i. m.*, 196.

élő *turkok*.⁴⁰ Czeglédy Károly arra mutatott rá, hogy egyes arab írók az oguzokat is turknak hívják. Felhívta a figyelmet továbbá arra, hogy ilyen adatokra építette W. Barthold a turk–oguz azonosságra vonatkozó elméletét, amely zavart okozott Belső-Ázsia történetének kutatásában.⁴¹ Osman b. Ismail szerint a turkok általában Közép-Ázsia sztyepei nomádjait jelölik, és a turk szó inkább politikai vagy nyelvi értelemben lehet jelölő, nem pedig az etnoszra vonatkozóan. Így például, ha valaki törökül beszélt, de nem turk származású volt, akkor is turknak számított a szerzők számára.⁴² Al-Ṭabarī krónikájának idegen nyelvű kiadásában is találkozhatunk a „turk” jelölő fordításának nehézségeivel, több helyütt előfordul, hogy nem lehet bizonyossággal megmondani kikre is vonatkozhat egy adott híradás.⁴³ Ha távolról szemléljük, hogy kik azok a turkok, akkor a következőt látjuk: a kútfők általában minden keleti származású nem arab és nem perzsa elemet turk néven jelölnek; a 9. századtól kezdve pedig legtöbbször az al-Muʿtašim kalifa (833–842) által a kalifátus területére behozott török származású katonai népeket nevezik turknak. Ha azonban közelebbről vesszük szemügyre a különböző, főleg a 7–9. századra vonatkozó utalásokat, akkor észrevehetjük azt, hogy szinte teljes a zűrzavar: a turkok egy időben több, egymástól távol eső vidéken ugyanúgy előfordulnak.

A korszak történetíróinak, al-Balādhurīnak (megh. 892 k.) és al-Ṭabarīnak a munkáiban számtalanszor találkozunk turkokkal: az arab hódítás során Khoraszán és Bokhara környékén,⁴⁴ Azerbajdzsán vidékén;⁴⁵ a 8. században pedig Ẹutayba ibn Muslim nemcsak Transzoxánia, hanem Ferghāna és Shāsh turkok lakta területeire is tudatosan telepít arab népességet.⁴⁶ Tiflisz mellett 147/764-ben támadnak a turkok,⁴⁷ és Közép-Ázsiában is folyamatosan jelen vannak a hódítások után, a 9. század közepétől pedig főként már mint a kalifai hadsereg része szerepelnek a forrásokban.⁴⁸ Persze kivétel ezután is bőven akad: 913-ban Khoraszán környékén támadják a muszlimokat,⁴⁹ és fentebb láttuk, hogy 934-ben Bizánc vidékén is előfordulnak.⁵⁰ Nyilvánvaló, hogy az arab

⁴⁰ Frye–Sayili, *i. m.*

⁴¹ Bővebben ld. Czeglédy Károly, A török népek és nyelvek tagolódásának kérdéséhez. In: Uő, *Magyar őstörténeti tanulmányok*, Budapest, 1985, 306–311; Vásáry, *i. m.*, 82–83.

⁴² Osman S. A. Ismail, Muʿtašim and the Turks. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 29/1 (1966) 12–24.

⁴³ Ld. például: Th. Nöldecke, *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden*. Leyden, 1973, 53, 99; K. R. Everett, *The History of al-Ṭabarī. XXII. The Marwānid Restoration*. New York, 1989, 183/622. jegyzet.

⁴⁴ al-Balādhurī, *Futūḥ al-buldān*. Bayrūt, 1987, 567, 576–578.

⁴⁵ al-Ṭabarī, *Taʾrīkh al-umam waʾl-mulūk*. VII, Bayrūt, 1987, 341.

⁴⁶ al-Balādhurī, *i. m.*, 606.

⁴⁷ al-Ṭabarī, *i. m.*, VIII, 581.

⁴⁸ al-Ṭabarī, *i. m.*, IX, 549.

⁴⁹ Arīb, *Šilat taʾrīkh al-Ṭabarī*. Ed. by M. J. de Goeje. Leiden, 1897, 43.

⁵⁰ Ld. a 11. és a 12. jegyzetet.

hódítások előtti turkokra vonatkozó leírásoknál tekintetbe kell venni a keleti és a nyugati türkök történetét, valamint a többi idevonatkozó forrást is ahhoz, hogy meghatározhassuk, mely nép rejtőzhet egy-egy jelölés mögött. Az arab hódítások utáni említéseket hasonló módszerrel kell vizsgálni, szem előtt tartva a közép-ázsiai területek történetében végbemenő változásokat.

Az arab történeti források legfontosabb említése a korai magyar történelem szempontjából a H 280/893. évi, Ismāʿīl ibn Aḥmad számánida emír által a turkok országa ellen vezetett hadjárat.⁵¹ Ezt az eseményt a történészek többféleképpen értelmezik, de abban egyetértenek, hogy ennek a támadásnak köze lehetett ahhoz a népeségmozgáshoz, ami végül a besenyőknek a magyarok elleni támadásához vezetett. Hóman Bálint azt gondolta, hogy Ismāʿīl ibn Aḥmad a karlukokat győzte le,⁵² míg Györffy György szerint al-Masʿūdī krónikája alapján joggal vélhetjük, hogy a számánida emír a karlukokat támadta, azonban a népvándorlást megindító harci cselekmények mozgatói nem a karlukok, hanem az úzok lehettek, akiket szintén turknak tartottak a források.⁵³ Újabban komoly történeti ellenvetés merült fel a besenyő támadás és e feltételezett népvándorlás kapcsolatával szemben.⁵⁴ Nincs könnyű dolguk a történészeknek, ugyanis az arab földrajzi és történeti munkák vonatkozó passzusainak a magyar fordításaira is igaz az, amit e dolgozat elején általánosságban jeleztem: filológiai szempontból gyöngye talajon állnak, ráadásul az Ismāʿīl ibn Aḥmadra utaló részeket sem könnyű használni, mert a párhuzamos szöveghelyek fellelhetősége nehézkes.⁵⁵ Megint csak azt láthatjuk, milyen nehézségekbe ütközhetünk egy-egy népnév értelmezése és az arra építhető (?) történeti interpretációk kapcsán.

Ha egy térképre vetítjük az arab forrásokban szereplő turk népek lakóhelyeit, akkor világosan kitűnik, hogy igen szétszóródva találkozunk velük: többek közt Transzoxániában, Khoraszán vidékén, Azerbajdzsán, illetve a Kaukázus környékén. Ennélfogva minden egyes forrásrészletet körültekintően meg kell vizsgálni, hogy mely turk népre vonatkozhat; hiszen az, hogy Ibn Rusta a magyarokat a turkok népei közé sorolja, még nem elégséges ahhoz, hogy egy-egy adott

⁵¹ A támadásról a bővebb leírást ld. al-Masʿūdī, *i. m.*, IV, 245.

⁵² Hóman Bálint, *Magyar történet*. I. Budapest, 1935, 116.

⁵³ Györffy György, Honfoglalás és megtelepedés. In: *Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. Budapest, 1987, 577–650, különösen: 582.

⁵⁴ A kérdésről ld. Szabados György, *Magyar államalapítások a IX–XI. században*. Szeged, 2011, 143–154.

⁵⁵ Az idevonatkozó arab források közül háromnak a fordítása található meg, Ibn al-Faḳīh al-Hamadḥānī szövegéből ld. Kmoskó, *i. m.*, I/1, 154; al-Masʿūdī fordítása: Uő, *i. m.*, I/2, 204; és al-Ṭabarī párhuzamos helye: *A honfoglalás korának írott forrásai*. 60. A források kiadója egy külön cikkben ugyan összegyűjtötte az ide vonatkozó forrásokat, de azok módszertani használata több ponton vitatható. Ld. Zimonyi István, A besenyők nyugatra vándorlásának okai. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 106 (1998) 129–144. A Kmoskó-hagyaték gondozásának átfogó módszertani és filológiai szempontú kritikáját ld. Ormos István, *i. m.*

szövegrészletet, amelyben turkokról írnak, a magyarokra vagy a magyarok vándorlására vonatkoztassunk.

Ez a probléma nemcsak az arab kútfőknél merül fel, hanem más forrásoknál is,⁵⁶ gondoljunk csak a görög nyelven írt bizánci munkákra: VI. (Bölcs) Leó bizánci császár *Taktikájára* vagy a már említett DAI-ra, amelyet Bölcs Leó fia, VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár szerkesztett. Ibn Rustával ellentétben Bölcs Leó a magyarokra vonatkoztatott türk népnévet részkategóriaként határozza meg. „A skytha népeknek (Σκυθικὰ τοῖνον ἔτην) tehát, mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van: sok fő alatt állnak, és a közügyekben nemtörődömök; általában nomád életet élnek. Csupán a bolgárok és kívülük még a türkök (Τούρκων) népe fordít gondot az egyöntetű hadirendre. Így a többi skytha népnél nagyobb erővel vívják a közelharcokat, és egy főnek az uralma alatt állnak.”⁵⁷ A DAI hasonló „nagyságrendben” hozza a „turk” népnévet, mint a *Taktika*, csak a viszonyítási alap más. „Amikor a türkök (Τούρκων) [magyarok] és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök (Τούρκων) hadserege vereséget szenvedett, és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevéen mostanáig szávartú ászfalünek (Σάβαρτοι ὄσφαλοι) hívják, s másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre...”⁵⁸ Itt a „rendíthetetlen szabir”⁵⁹ népesség nyugatra vándorolt felének új jelölője lett. A görög kútfők *turk* szóhasználatával azért is érdemes foglalkozni, mert a Bizánci Birodalom tudvalevőleg szoros kulturális-diplomáciai kapcsolatot ápolt az Omajjád, majd később az Abbászida Kalifátussal.

Felmerülhet ezért annak a lehetősége, hogy a két kultúra közötti kölcsönhatás is közrejátszott abban, hogy a magyarokat a turkok népei közt tartották számon a kortársak. Nem kizárt az sem, hogy többirányú etnogenezissel számolhatunk. Már László Gyula felvetette, hogy a korai magyarsággal kapcsol-

⁵⁶ Hasonló problémát vetett fel Balogh László a Hitvalló Theophanész krónikájában szereplő turkok kilétének vizsgálata kapcsán, amelynek során kitér az arab forrásokra, illetve az azokban található türk említésekre is. Szerinte a muszlim szerzők azokat nevezték turkoknak, akik az eurázsiai sztyeppén éltek és valamikor a Turk Kaganátus vagy utódállamai alá tartoztak. Noha felvetése érdekes, kijelentését csak szerény szakirodalmi utalással támasztja alá, és e téren forráshivatkozást nem olvasni nála. Ld. Balogh László, Notes on the Western Turks in the Work of Theophanes Confessor. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58 (2005) 192. Bizáncról és az arab foglалásokról bővebben ld. például: Walter E. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*. Cambridge, 1992, különösen 181–205.

⁵⁷ Moravcsik Gyula, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988². 17–18. (Moravcsik Gyula fordítása.)

⁵⁸ *Bíborbanszületett Konstantin, A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Olajos Terézia bevezető tanulmányával. Budapest, 2003. (reprint) 170–173. Köszönöm Szabados Györgynek, hogy felhívta a figyelmemet e párhuzamra.

⁵⁹ A „rendíthetetlen szabir” értelmezéséhez ld. *A honfoglalás korának írott forrásai*. 122/327. jegyzet.

latba hozott nevek (hun, avar, szabir, onogur, türk stb.) nem mind ugyanarra a „magyar” népre vonatkoztak, hanem azokra az etnikai összetevőkre, amelyek a magyarság kialakulásában különböző helyeken és időkben részt vettek.⁶⁰

A fentiekben néhány fontosabb módszertani kérdést és forrásrészletet emeltem ki és vettem górcső alá. Nem volt szándékom kitérni a középkori etnogenezis-kérdés újabb általános felvetéseire.⁶¹ A nehézségek felvázolásával az volt a célom, hogy rávilágítsak, mennyire elengedhetetlen a kútfőket behatóan megvizsgálni egy-egy sommás megállapítás előtt. Véleményem szerint akkor lehet eredményes az arabul írott feljegyzések használata, ha a kérdéses szövegrészleteket nemcsak önmagukban, hanem kontextusba ágyazva, más írott emlékekkel összevetve használjuk. Ehhez elengedhetetlen lenne, hogy az arab nyelvű *történeti* irodalmat hangsúlyozottabban vonjuk bele a *történeti* kutatásba. Úgy látom, hogy e források közül többet jó eséllyel lehet összefüggésbe hozni a korai magyar történelemmel. Érdeemes lenne emellett olyan fordításokat megjeleníteni, amelyek az arab lejegyzésű, de nem arab tulajdonnevek (népnevek, földrajzi nevek) filológiai hiteles átírásán alapulnak. A kérdés tehát továbbra is nyitott: mikor milyen értelemben lehetett használatos a „turk” elnevezés az arab forrásokban? Milyen népet vagy népcsoportot jelölhetett? Mikor jelölt „magyarokat” és miért éppen a „turkok” népei között? Talán sikerült meggyőzőnöm az olvasót: bőven van mit tenni az arabisztika művelőinek ahhoz, hogy újabb, a népvándorlással kapcsolatos kérdéseket lehessen tisztázni – már amennyire ez az idő távlatából lehetséges.

⁶⁰ László Gyula, *A „kettős honfoglalás”*. Budapest, 1978, 10. Újabbán Bálint Csanád, *Az ethnosz a korai középkorban. (A kutatás lehetőségei és korlátai.) Századok* 140 (2006) 295; Szabados György, *Állam és ethnosz a IX–X. századi magyar történelemben. Acta Historica* 135 (2013) 3–24.

⁶¹ Ennek újabb irodalmából ld. például: J. Jarnut, *Herrschaft und Ethnogenese im Frühmittelalter*. Münster, 2002; Sinor Dénes, *Az őstörténet és etnogenezis problémáiról. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. 121 (2005) 3–14; Bálint Csanád, *i. m.*; *Archaeology of Identity – Archäologie der Identität*. Hrsg. von W. Pohl–M. Mehofer Wien, 2010; *Sprache und Identität im frühen Mittelalter*. Hrsg. von W. Pohl–B. Zeller. Wien, 2012.

Turks in the Arabic sources – remarks on the interpretation of the ethnonym “Turk”

Zsuzsanna Zsidai

The identification of the various peoples has always been a serious problem for the researchers of Hungarian prehistory. The definition is difficult because we have to examine the sources' and the authors' reliability.

In the focus of my paper is the ethnonym “Turk”. The Arab geographer, Ibn Rusta states that the “Hungarians are a race of the Turks”. There is no consensus concerning the name “Turk”, it is still open to interpretation. The Arabic sources relate that we can find many Turkish tribes or peoples in different regions of the Eastern world, such in Ferghana, Khorasan, Transoxania, Samarkand, and near to Armenia. So it is obvious that the name “Turk” can be interpreted in many different ways. My aim is to point at some difficulties regarding the translation and interpretation of the sources and to show some examples for the occurrences of “Turk” in the medieval Arabic texts.

What did the name “Turk” mean in the Arabic sources? What kind of a social/ethnic group was it referred to? I can only outline some of the problems and explanations about this topic and think that so far neglected historical sources ought to be taken into consideration when conducting research in this field of early Hungarian and Eurasian history.